

Лядські ворота з Архистратигом Михаїлом на Майдані Незалежності

СВЯТИЙ АРХИСТРАТИГ МИХАЇЛ – НАШ ЗАХИСНИК І ПОКРОВИТЕЛЬ КИЄВА

Величаємо усіх Творця і Господа,
Благодатно подарувавшого нам
Непоборну стіну та забрало –
Михаїла, світлого Архистратига

Канон Архангелу Михаїлу», піснь 4^[1]

Олена Шапіро
мистецтвознавиця,
м. Київ

Архангела Михаїла (івр. – מִיכָאֵל Mikha'el) по всьому світу благоговійно вшановують як наставника в істинній вірі, покровителя на шляху Спасіння Душі, захисника від всякого зла. Він разом з іншими вірними Небесними Силами, з кличем «Хто яко Бог?» вступив у битву та скинув Люцифера разом з іншими відпаленими ангелами, що підняли бунт проти Бога-Вседержителя. Ця війна на небі описана в Одкровенні (Апокаліпсисі) від Іоана Богослова: «І сталась на небі війна: Михаїл та його Анголи вчинили зо змієм війну. І змії воював та його анголи, але не втрималися, і вже не знайшлося їм місця на небі. І скинений був змії великий, вуж стародавній, що зветься «диявол» і «сатана», що зводить усесвіт, і скинений був він додолу, а з ним і його анголи були скинені» [2]. За це Господь Бог поставив Святого Михаїла над всіма дев'ятьма чи-нами Ангельськими у званні вищого военначальника – Архистратига Сил Небесних.

У Біблії ми знаходимо чимало згадок про діяння і чудеса **Архистратига Михаїла**. Він надсилається до людства, щоби ствердити нас у святій істині: Господь Всевишній все творить за Своєю волею. Він виступає як охоронець вірних, зокрема як покровитель Богом обраного єврейського народу. Воевода Небесних Сил захищав ізраїльтян від переслідувань воїнства єгипетського фараона: «І рушив Ангол Божий... і рушив стовп хмари перед ними, і став за ними, увійшов він у середину між табором Єгипту й між табором Ізраїлівим. І була хмара і темрява для Єгипту, і розсвітив ніч він для Ізраїля. І не наближався один до одного цілу ніч» [3]. Архистратиг Михаїл являється людині або народу, щоби направити на правильний богоугодний шлях, та заважити чиненню поганих намірів, як, наприклад, з'явився віщуну **Валаамові**: «І відкрив Господь очі Валаамові, і побачив він Ангола Господнього, що стояв на дорозі з оголеним мечем у руці, і схилився, і впав на обличчя своє. І сказав йому Ангол Господній... Я прийшов, щоб перешкодити тобі, тому що шлях твій не правий передо Мною» [4]. Воевода Небесних Сил з'явився ватажку євреїв **Ісусу Навину** напередодні взяття міста Єрихона: «Я начальник Господнього війська, прийшов я тепер. І впав Ісус лицем до землі, поклонився і сказав: «Що звелить мій владика слугі своєму?». Начальник Господнього війська каже до Ісуса: «Скинь з ніг твоє взуття, бо місце, де ти стоїш – святе» [5]. За наказом Божим Архистратиг Михаїл знищив 185 тисяч воїнів ассирійського царя **Синаххериба**, який взяв Єрусалим в облогу: «І сталося тієї ночі: Пішов Ангол Господній, і вразив у ассирійському таборі сто вісімдесят і п'ять тисяч» [6]. Захищаючи вірних єдиному Богу-Вседержителю, він врятував з вогненної печі трьох благочестивих єврейських отроків, які відмовилися вклонитися язичницькому ідолу: «Благословенний Бог Седраха, Мисаха та Авденаго, що послав Свого Ангела і визволив рабів Своїх» [7].

Святе письмо повідомляє про Архистратига Михаїла як заступника на Страшному суді. На деяких іконах він тримає в руках ваги, щоби визначити долю людини у вічності, в залежності від того, які слова та діла переважають – добрі чи злі: «І в той час встане Михаїл, князь великий, що стоїть на варті синів твого народу... спасуться всі, які будуть знайдені записаними у книзі. І багато з тих, що сплять у поросі земному, прокинуться, одні на життя вічне, другі на вічний сором та на ганьбу. Розумні сятимуть небесним сямвом, а ті, що повернуть багатьох до справедливості, стануть неначе зорі, повіки, назавжди» [8].

Ікона Архистратиг Михаїл з діяннями поч. XVI ст. с. Дальова (з Нац. музею у Львові ім. А. Шептицького, фото з сайту icon.org.ua)

Архистратиг Михаїл підтримує всіх, хто шукає свій шлях до Бога, захищає від надмірних спокус, видимих та невидимих ворогів і різноманітних небезпек. З давніх-давен наші пращури поклонялися йому як сильному захиснику воїнів у битвах. Втім слов'янське вшанування Небесного Воеводи продовжує східну традицію, адже він був покровителем візантійських імператорів-полководців. Після хрещення Русі Архистратиг Михаїл став патроном князів та дружинників. Археологи знаходять його зображення на персях, печатках, оберегах та емалевих пластинах, що прикрашали княжі шоломи. Звісно, ці зображення ще не були гербами, але *«поширення культу Архистратига Михаїла в Київській Русі до монгольського нашестя й отісля вплинуло згодом на появу цього образу в українській геральдичній традиції»* [9].

Серед відомих знахідок згадаймо про золотий медальйон, змійовик-оберіг князя **Володимира Мономаха** із чеканним зображенням Святого Архистратига у царському вбранні із жезлом-лабарумом у правій руці та державою – у лівій [10]. Він був зроблений досвідченими ювелірами способом литва по восковій моделі, прикрашений орнаментом та карбованим зображенням Архистратига. Має напис у дві колонки: «М Х И Л Ъ» (старослов'янською) та початком Трисвятої молитви: «Агнос, Агнос, Агнос» (грецьк. – «свят, свят, свят...»). Дослідник стародавніх руських написів **Іван Срезневський** вважав, що літери амулету дуже схожі з літерами Остромирового Євангелія, що було створене у 1056–1057 рр., та робить висновок, що змійовик був зро-

блений київськими ювелірами не пізніше 1096–1097 років. До цього варто додати, що Володимир Мономах княжив у м. Чернігові якраз в період від 1076/78 до 1094 р., отже змійовик із Святим покровителем Архистратигом Михаїлом, вірогідно, належав саме йому. Цей дорогоцінний золотий медальйон має розмір 7,8x7,4x1,0 см і важить близько 186 г. Пізніше до нього була прилагоджена петелька у вигляді великої літери «М» (Михаїл), спеціально для кріплення на ланцюжку [11].

Від княжої доби до сьогодення Архистратиг Небесних Сил шанується як Покровитель Богом береженого міста Києва. Його крилата постать із вогняним мечем, списом або хоругвою дивиться на нас із багатьох мозаїк та фресок, ікон, картин, гравюр та гербів. За тисячу років у нашій столиці збудовано багато храмів на честь його імені. Втім Архистратиг Михаїл вважається покровителем взагалі всіх християнських храмів. Про це свідчить відома біблійна історія про те, як язичники направили русло річки на місце, де стояв храм, щоби зруйнувати його. При храмі служив **Архим**, який помолився і побачив Архистратига Михаїла. Святий Захисник зупинив воду, що встала, як стіна, і вдарив жезлом у величезний камінь біля вівтаря, звелівши воді увійти в цю розщелину. При цьому він сказав: *«Так знищиться всяка супротивна сила, і нехай отримують тут позбавлення від всякого зла всі, хто приходить сюди з вірою!»* Відтоді це місце було названо «Хони» – «занурення», тому що вода увійшла в камінь. Спогад про чудо Архистратига Михаїла в Хонах святкується церквою 6 вересня.

Серед київських храмів в першу чергу згадаймо древню святиню – Софійський собор, зведений на початку XI ст., де Архистратигу Михаїлу присвячено вівтар у південному приділі. А ще через півстоліття було закладено Михайлівський собор у Видубицькому монастирі. Історія цієї обітелі починається з печер на Звіринці: науковці вважають, що раніше тут діяв підземний монастир, заснований задовго до прийняття християнства державною релігією. Історія храму веде початок за часи княжіння **Ярослава Мудрого**, який у 1054 р. подарував урочище Видубичі своєму п'ятому сину – князю **Всеволоду**, який був батьком Володимира Мономаха. Собор спорудили протягом 1070–1088 років. Це хрестовокупольна, трьохнефна, шестистовпна, витягнута споруда із вузькими бічними нефами; пізніше до собору було добудовано усипальниці для спочилих князів.

За історичними джерелами протягом перших 120 років монастир був визначним духовним і освітнім центром Київської Русі. Володимир Мономах зібрав у своєму родовому монастирі велику бібліотеку, ігумен **Сільвестр** створив тут одну з редакцій «Повісті временних літ» [12], а ченець **Мойсей** уклав «Київський літопис» [13]. Князі проводили у Видубичах важливі переговори, а давньоруське військо традиційно збиралося на благословення перед битвами саме навпроти Михайлівського собору. Проте монастир зазнав сумних наслідків княжих міжусобиць. Зокрема, у 1169 р. під час нападу на Київ владимиро-суздальського князя **Андрія Боголюбського** загинуло близько тридцяти ченців. Вони заховалися у печерах, але вороги засипали землю всі виходи з печер. Дослідники розкопали їх вже на початку XX ст.

На жаль, Михайлівський храм у Видубичах зберігся лише частково. Фундамент було закладено близько до обриву над Дніпром, тому починаючи від XII ст. східна стіна періодично руйнувалася внаслідок повеней та сильних

злив, що підмивали берег. У 1199 р. за князювання **Рюрика Ростиславича**, зодчий **Петро Мілонег** спорудив муровану підпірну стіну на схилі пагорба, де стояв храм. У 1240 р. Видубицький монастир зазнав руйнацій під час захоплення Києва військами хана **Батия**: частина будівель була знищена, а інші храми втратили свою велич, святині та коштовності. Підпірна стіна трималася близько 400 років, але у XVI ст. сталася трагедія – головний купол і вівтарна частина собору впали у води Дніпра разом із підпірною стіною. У 1637 р. за ініціативи митрополита **Петра Могили** собор відбудували, а вівтар та купол відновили з дерева. Пізніше ця будівля постраждала від сильної пожежі, але у 1767–1769 рр. була відтворена як мурована споруда в стилі українського бароко за проектом архітектора **Михайла Юрасова**. Сьогодні ми можемо собі уявити, як виглядав храм у XIX ст., розглядаючи офорт **Тараса Шевченка** «Видубицький монастир» (1844 рік.)

Сучасний Михайлівський храм Видубицького монастиря – це кубоподібна споруда, увінчана одним куполом барокової форми. На фасаді та західній частині можна побачити спеціально відкриту для огляду давньоруську кладку з каміння і плінфи, а вся східна частина храму – отинькована. Фасад прикрашений великою мозаїчною іконою над центральним входом, де зображений одягнений в далматик та лор Архистратиг Михаїл, який тримає в руках меч та сферу з хрестом. Вражаюча різнокольорова мозаїка справляє враження, що Архистратиг Михаїл особисто зустрічає всіх відвідувачів собору, щоби спрямувати на вірний шлях.

Мозаїка на фасаді Михайлівського собору Видубицького монастиря (фото з Вікіпедії)

Найвідоміша київська обітель на честь Небесного Воеводи розташована в історичному центрі столиці – це Михайлівський Золотоверхий собор та монастир. Історія цієї обітелі почалася у XII ст., коли київський князь **Святополк II Ізяславич**, хрещений з ім'ям Михаїл, заклав храм на честь свого Покровителя. Про це написано в літописі за 11 липня 1108 р., будівництво тривало до 1113 р. Первісно це була шестистовпна хрещатобанева споруда з позолоченою главою, трьома апсидами і нартексом, до котрого добудували невелику хрещальню.

Збереглося чимало згадок про чудесні явлення, пов'язані із святою обітеллю. У соборі знаходилася шанована в усьому християнському світі рака із мощами Св. великомучениці Варвари (Геліопольської), яка прославилася безсмертним подвигом у III ст. від Різдва Христового. Мощі привезла з Константинополя донька візантійського імператора **Олексія I Комніна**, яку теж звали Варвара – вона

стала дружиною засновника храму князя **Святополка**. Чудотворна сила від мощей Св. Варвари століттями привертала до Михайлівського собору натовпи побожних прочан: люди звільнялися від нечистих духів, важких хвороб та різних нещасть. Під час татаро-многольської навали ченці сховали велику святиню від чужинців «під спудом», але в мирний період схованка була знайдена, і рака з мощами Св. великомучениці урочисто повернулася на своє місце в храмі для поклоніння.

У хроніках збереглися свідчення про заступництво Архистратига Михаїла, який удень і вночі невидимо захищає храм та святині, що в ньому зберігаються. Згадаймо історію покарання двох злодіїв, які нахабно наважилися на кощунний вчинок. Із записів святителя **Димитрія Туптала** [14] дізнаємося, що «літа 1666 у святий піст перед святом Різдва Христового, в який вишановується пам'ять Св. великомучениці Варвари [15] Андрій і Федір, служиві люди, побачивши на мощах Св. Варвари дорогоцінні прикраси, вирішили їх вкрасти. І прийшовши вночі, відчинили злодійським знаряддям південні двері Свято-Михайлівської церкви, і увійшовши всередину, попрямували до мощей Св. великомучениці Варвари. Коли ж до чесної її раки наблизилися – раптово вдарив грім страшний, і іскри вогняні від раки святої на них посипалися. Вони ж від страху того впали на землю, немов мертві, і один з них оглух, а другий став біснуватим і втратив розум. Потім той, який оглух, прийшовши трохи до тями, зрозумів, що покарав його Бог і Свята великомучениця Варвара, і вивів друга свого божевільного з церкви... нічого не взявши, пішли по домівках. Про це чудо сам оглухлий по семи днях потому розповів духовному своєму батькові, ієроманаху Симеону, прийшовши знову з поканням до церкви Свято-Михайлівської і привівши друга свого божевільного» [16]. Сучасні парафіяни можуть побачити у Варвариному приділі собору фреску із Архангелом Михаїлом з мечем, а поруч з ним зображена Свята великомучениця Варвара. Під фрескою є картуш із написом: «Аз Михаил, Вышняго престола служитель, нетленных мощей Св. Варвари боронитель, чтущих меня и Варвару в нужде сохраняю, в Златоверхом храме в Киеве пребываю».

Втім надзвичайні явища прославляли Михайлівський Золотоверхий собор від самого початку будівництва. Храм був закладений у 1108 році, а вже наступного 1109 року в Ніконівському літописі з'явився запис про те, що в ясного небі над храмом раптом з'явився Ангел, схожий на золотого птаха: «сяяв всілякими кольорами і піснь безпрестанно співав, і багато насолоди походило від нього, і сидів на церкві шість днів, і полетів, і ніхто ніколи вже не міг його бачити...» Божественна сила Святого Архистратига захищає собор та вірян протягом тисячі років. І навіть ганебне зруйнування собору від вибуху динаміту за наказом радянського керівництва у 1937 році супроводжувалося святым знаменням. Серед свідків цього чуда був письменник **Олесь Гончар**, який значно пізніше – у 1990-х роках – став ініціатором відбудови храму. Він записав у своєму щоденнику, що під час вибуху «гул був страшний, ніби стався землетрус, і на очах киян собор – цілий-цілісінький – піднявся в небо, і на якийсь короткий час завис у повітрі незрушно, як Боже знамення! Як знак того, що Собор відродиться. Днями наш статут фундаторів відбудови Золотоверхого вже зареєстровано, мене обрано президентом цього світлого діла».

Михайлівський Золотоверхий собор та монастир
(фото з Вікіпедії)

Після відродження собору, сучасні християни отримали можливість молитися в обітелі Небесного захисника Києва. На фасаді та в інтер'єрі храму, відбудовано архітектором **Юрієм Лосицьким** у 1997–1998 р., можна побачити близько 20 різноманітних зображень Архистратига Михаїла. Над входом до храму ми бачимо позолочений барельєф «Шестокрилатого Першого князя, воеводи Небесних Сил, херувимів і серафимів». Це точна копія [17] оригінального барельєфу XVIII ст., що тепер став експонатом музею історії Михайлівського Золотоверхого монастиря, але з однією неточністю: на сучасному барельєфі в лівій руці Архистратига немає щита.

Барельєф Архистратиг Михаїл на фасаді
Михайлівського собору (фото з Вікіпедії)

В інтер'єрі під куполом зображений Христос-Вседержитель в оточенні Архангелів, один з них в червоних шатах із лабарумом – Архистратиг Михаїл. На вівтарних мозаїках бачимо його поряд із Архангелом Гавриїлом. На фресках приділу Св. Варвари він зображений двічі – поруч із Св. великомученицею, та в оточенні Архангелів Гавриїла, Рафаїла, Уріїла, Єгудіїла, Салафіїла, Варахіїла. У приділі Св. Катерини він намальований в композиції на тему Апокаліпсису, а також нагорі над всіма фресками – з рішуче піднятим мечем, щоби знищити всяке зло, та вигнати всяку нечисть.

Серед образів головного іконостасу є кілька образів на честь Небесного Воеводи. Намісна ікона (праворуч від образу Христа-Вседержителя) зображує Архистратига Ми-

хаїла, який перемагає та заковує у важкий ланцюг сатану. На іншій іконі він очолює Собор Небесних Сил, а зверху всіх благословляє Бог Саваоф. Окремо від головного іконостаса стоїть велика храмова ікона з Архистратигом Михаїлом, попираючим диявола у пеклі, а поруч з ним бачимо Архангела Гавриїла з лілією в руці, та Ангела-Охоронця з маленькою фігуркою людини, яку він опікає. Цей шедевр в стилі бароко, що вірогідно був намальований у XVIII ст., собор отримав в дар від родини Грициняків зі Львівщини у 2012 році.

Храмова ікона Михайлівського Златоверхого Собору
(фото О.Шапіро)

Всіх, хто наближається до храму з боку вулиці, зустрічає монументальна фреска на монастирській стіні: Архистратиг Михаїл з Небесними Силами, ліворуч намальовані постаті князя Святополка з макетом собору, та митрополитів **Петра Могили** і **Йова Борецького**. Біля обличчя Архистратига Михаїла написана цитата Апостола Іоанна Богослова про перемогу Архистратига Михаїла над змієм під час битви на небі: «Скинуто того, хто день і ніч звинувачує братів і сестер наших перед Богом». А далі Апостол свідчить про Славу Божу: «Ось мить перемоги нашого Бога! Прийшли сила і Царство Бога! Його Христос виявив Свою владу!» [18]. На стіні навпроти – фреска з Дівами-Мученицями на чолі із Св. великомученицею Варварою.

Духовна сила собору, присвяченого Святому Переможцю зла, протягом дев'яти століть підтримувала борців за правду, віру та свободу. У XVII ст. уніати [19] не зуміли заволодіти Михайлівським монастирем, тому що за підтримки гетьмана *Петра Сагайдачного* запорізьке військо захистило православ'я. Гетьмани *Богдан Хмельницький*, *Іван Мазепа* та *Іван Скоропадський* були щедрими благодійниками собору. Ігумен Іов Борецький, який відстоював православну церкву України, став першим митрополитом Київським, Галицьким та всієї Русі, і його резиденція знаходилася якраз у цьому монастирі. Сьогодні Михайлівський собор та монастир є духовним центром, що захищає права української церкви, зокрема в боротьбі з беззаконнями московського патріархату.

Покровительство Архистратига Михаїла зберегло життя багатьом борцям за свободу: під час Революції Гідності повстанці з Майдану знайшли тут захист від атаки «беркутів». Поранені люди отримали притулок та допомогу у Михайлівському соборі, а в храмі Св. Іоанна Богослова медики влаштували операційний зал для важкопоранених. З початком широкомасштабного вторгнення росії до України Свято-Михайлівський монастир організує допомогу біжцям і постраждалим від війни, а ченці щоденно моляться за здоров'я захисників та за мир в Україні. Монастирська стіна з боку вулиці перетворилася на галерею портретів військових, які віддали життя за Батьківщину. В Михайлівському соборі відспівували багатьох героїв, зокрема – *Дмитра Коцюбайла (Да Вінчі)*, який в 27 років загинув у битві за Бахмут.

Під час важких іспитів ми шукаємо у церкві джерело для просвітлення, адже гостро відчуваємо потребу у підтримці, захисті та умиротворенні душевних сил. На жаль, святі храми, що стверджують нас у вірі, також досить вразливі та беззахисні проти руйнівної сили війни. За невтішною статистикою вже втрачено та пошкоджено 290 православних храмів, 12 греко- та римо-католицьких, 156 протестантських, 15 юдейських та 7 мусульманських [20]. Згадаймо лише один приклад – дерев'яну церкву Вознесіння Господнього, збудовану у 1758 р. в селі Лук'янівка Броварського району, яка внаслідок російської атаки за одну мить була зруйнована до фундаменту. Вкрай важливо зберегти взірці українського сакрального зодчества, і в першу чергу – стародавні храми, що за законом оберігаються як об'єкти національної культурної спадщини України.

Згадаймо відомий дерев'яний храм на честь Архистратига Михаїла в селі Дорогинка Фастівського району Київської області, який в 1930-х роках був приречений на знищення. Ця древня будівля була зведена 500 років тому, і збереглася до сьогодні лише завдяки зусиллям науковців, які у 1971 р. перенесли храм на територію Національного музею народної архітектури та побуту України, створеного за ініціативи віце-президента Академії Наук України *Петра Тимофійовича Тронька*. Фахівці Інституту геохімії НАН України здійснили радіовуглецевий аналіз деревини колод, з яких складено храм, і виявили що він був збудований у 1528 році. Звісно, що за 500 років храм Архистратига Михаїла зазнав численних перебудов та ремонтів. Зруби із соснових брусів покладено із заходу на схід, вітварна частина храму має шестикутну форму, центральна та західна частини – прямокутні. Дах та бані вкриті гонтом, стіни обшиті вертикальною шалівкою. Львівський музей історії релігії у 2023 р. створив віртуальну модель із двомовним аудіогідом

для цієї пам'ятки, що має величезну цінність як найдавніший дерев'яний храм України. До сьогодні зберігся різьблений шестиярусний іконостас з липового дерева, створений київськими майстрами у бароковому стилі. Фахівці наголошують на високому рівні майстерності різьбярів та іконописців, що створили ажурні Царські врата, а також чотири намісні ікони Христа-Вседержителя, Богородиці з Христом, Архистратига Михаїла та Св. Миколая. Сьогодні в храмі на великі свята та неділю проходять богослужіння: Архистратиг Михаїл завжди опікає древню церкву та громаду.

Безперечно, що серед різноманітних зображень Архистратига Михаїла найбільш відомими є саме іконописні образи. Богослови вважають, що справжня сутність Ангелів є недоступною для нашого споглядання, тому їхня зовнішня подібність до людського образу є дуже умовною. Канонічний образ вшанованого християнами «ангельських вогнезрочних ликів Предстоятеля» склався протягом досить тривалого часу. У ранньохристиянський період ангели зображувалися взагалі безкрилими, і навіть без німбів. На розписах у катакомбах вони зображені одягнутими у білу туніку з вишитими смугами, що символізує їхнє шляхетне походження. Лише згодом сформувався усталений іконографічний тип для зображень Небесних Сил і зокрема – Архистратига Михаїла.

Традиційно його зображують зодягнутим в імператорське вбрання: далматик і лор, прикрашений дорогоцінними каменями. У правиці він тримає меч або лабарум з текстом «Агнос, Агнос, Агнос» («Свят, Свят, Свят») із серафимської пісні або спис із хоругвою (військовим прапором) із зображенням хреста. У лівій руці Архистратига – напівпрозора сфера (символ передбачення) із монограмою Ісуса Христа («Х» або «ІС ХС»). На пізніших варіантах ікон цю сферу замінила мандрола – сяюче світло овальної форми із зображенням всередині Спаса Еммануїла (рідкісний тип Ісуса Христа в підлітковому віці). Інколи він тримає у лівій руці зелену фінікову гілку в знак вічного життя, призначеного праведникам.

Найбільш поширеним є зображення Архистратига Михаїла як прославленого у Біблії воїна у середньовічних обладунках із палаючим мечем – Переможця Люцифера (змія або дракона), якого він топче ногами, або ж заковує у важкий ланцюг. Ім'я Михаїл (*давньоєвр.* – «Хто як Бог?») насправді є кличем, з яким він виступив за єдину владу Творця і Вседержителя, і разом з вірними Ангелами переміг всю бунтівну ворожу силу. Архистратиг Михаїл є великим захисником у справі Спасіння Душі людини для вічного життя з Богом, тому на деяких іконах під його ногами зображують символ безкінечності (∞).

Ікона «Архангел Михаїл – Грозник (Небесних) Сил Воевода» створена на сюжет з тексту «Апокаліпсису» («Одкровення Іоана Богослова»), де бачимо вогняного вершника, який скаче на крилатому червоному коні і трубить, сповіщаючи кінець світу. Однією рукою він переможно тримає Святе Євангеліє, а іншою – восьмикичний хрест та спис, яким перемагає диявола, що зображений впалим донизу, під копита коня. Між руками Архистратига грає веселка, що означає Заповіт між Богом та людством. Нагорі ікони ліворуч зображений Спас Еммануїл перед Престолом, а праворуч (у деяких варіаціях ікони) – три Архангели на хмарах. Іконографічний тип Воеводи на червоному крилатому коні був розповсюдженим на нашій землі з XVII ст.

У сюжетах Страшного суду Архистратиг Михаїл тримає ваги, щоби визначити долю Душі у Вічності за всі думки, слова та справи, що вона чинила протягом свого земного життя. Згадаймо велику іконописну композицію «Страшний суд» (XVI ст.) із села Мшанець, де бачимо кілька зображень Архистратига Михаїла, який рішуче вражає бісів списом. Інколи його малюють як Небесного охоронця, який забороняє грішним Душам вхід до Раю, а замість звичного німбу його голову прикрашає вінок з рослин райського саду.

На іконостасах постать Архангела Михаїла традиційно малюється ліворуч від Царських врат – на дияконських дверях, а праворуч зазвичай зображується Архангел Гавриїл. Згадаймо широко відомий образ на дияконських дверях іконостасу Надбрамної церкви Святої Трійці Києво-Печерської Лаври, намальований майстрами київської іконописної школи в стилі бароко.

Архистратиг Михаїл з іконостасу Трійської Надбрамної церкви 1701–1731 р. (фото з сайту icon.org.ua)

До кращих взірців сакрального малярства належить образ Архистратига Михаїла, створений **Йовом Кондзелевичем** для іконостасу церкви Воздвиження Чесного Хреста в монастирі Великий Скит у с. Маняві (відомий під назвою «Богородчанський іконостас» [21], та аналогічний образ для іконостасу церкви Святої Трійці у м. Жовкві [22], намальований **Іваном Рутковичем** (обидва зберігаються в Національному музеї у Львові ім. Андрея Шептицького).

Йов Кондзелевич Архистратиг Михаїл з Богородчанського іконостасу (Нац.музей у Львові ім.А.Шептицького, фото з Вікіпедії)

На іконі «Собор Архистратига Михаїла» бачимо чинноначальника Небесних Сил серед інших Архангелів. Кожен з них тримає свої атрибути: Гавриїл («Посланець Божий», який з'явився Діві Марії) – із лілією, Уриїл («Світло Боже») – з вогнем, Рафаїл («Зцілення Боже») – із ліками або з рибою на згадку зцілення Товії, Ієреміїл («Піднесення до Бога», помічник тих, хто кається) – із терезами, Салафіїл («Молитва Бога») – із складеними на грудях перехрещеними руками, Єгудіїл («Хвала Бога», скеровує всіх, хто служить Богу) – із золотим вінцем для нагороди і бичем для покарання, Варахіїл («Благословення Боже») – з букетом троянд. Втім варто зазначити, що всі атрибути Архангелів присутні переважно на великих композиціях (таких, як фрески чи картини), а на іконі «Собор Архистратига Михаїла» із атрибутами зображені лише Архангели на першому плані. На деяких варіантах цієї ікони Архистратиг Михаїл тримає мандролу із Спасом Еммануїлом, нижче намальований вогняний шестикрилий серафим, а нагорі – Бог Саваоф, який благословляє своє воїнство. Православна церква урочисто відзначає свято «Собор Архистратига Михаїла і Всіх Небесних Сил Безтілесних» 8 листопада.

Іван Руткович Архистратиг Михаїл
з Жовківського іконостасу (Нац.музей у Львові
ім. А.Шептицького, фото з Вікіпедії)

Собор Архистратига Михаїла
(поч. XVIII ст., фото з сайту icon.com.ua)

У храмах, присвячених Архистратигу Михаїлу, є багато ікон, що призначені прославити Небесного Воеводу. У першу чергу – це «храмовий образ» в намісному ряді іконостасу, праворуч від ікони Христа-Вседержителя. Ікони із «клеймами» оспівують відомі із Святого Писання діяння Архистратига Михаїла. Серед цих композицій можна побачити: «Вигнання з Раю», «Знищення Содому», «Поєдинок із Яковом», «Явління Ісусу Навину перед Єрихоном», «Порятунок трьох отроків», «Архангел Михаїл приносить із Авакумом їжу Даниїлу у рові з левами», «Чудо в Хонах» та інші. У храмах також присутні ікони Небесних Сил Безтілесних, зокрема композиції «Собор Архистратига Михаїла» та «Архангели Михаїл і Гавриїл».

Собор Архистратига Михаїла
(поч. XVIII ст., фото з сайту icon.com.ua)

Небесний Покровитель завжди супроводжує віруючих, зокрема під час урочистих «хресних ходів» навколо храму. Спеціально для цього церковні майстри створили окремий вид святих образів – процесійні ікони. Традиція виникла у давні часи, коли візантійські імператори брали у військовий похід вишиті на тканині або написані на дерев'яній дошці ікони для підтримки духу воїнів. Серед найбільш розповсюджених образів – ікони Св. Миколая, Св. Георгія (Юрія), та Воеводи Небесних Сил. Іконографічний образ крилатого лицаря Архангела Михаїла несе в собі захисні та миротворчі функції. Для процесійних ікон XVII–XVIII ст. притаманна традиційна прямокутна форма, дещо пізніше з'являються арки, а овальні образи поширюються вже наприкінці XVIII ст. Часто барокові процесійні ікони обрамлені глибокою наскрізною різьбою та покриті сріблом або золотом [23].

Під час хресної ходи зображення Архистратига Михаїла можна зустріти не тільки на процесійних іконах, але й на хоругвах – знаменах із вишитими іконами. Хоругва кріпиться на держаку, має прямокутну форму, по краях прикрашена бахромою, а нагорі увінчана хрестом. Традиційний матеріал – тканина, але інколи майстри використовували метал чи дерево. У XVII–XVIII ст. існували церковні, військові, магістратські, цехові хоругви. Найчастіше на них зображали Ісуса Христа і Богородицю, а також Архистратига Михаїла, Св. Миколая, Св. Юрія (Георгія), Св. Дмитра. Як зазначає дослідниця **Роксолана Косів**, «на відміну від ікони, хоругва відзначається ансамблевістю та поєднанням різних за характером елементів композиції, що за структурою знаходить аналогії з храмовими тканинами: покрывами або пеленами» [24]. Священники виносили хоругви із урочистими співами під час хресного ходу, в інший час вони зберігалися біля вівтаря у храмі.

Архистратиг Михаїл – хоругва XVIII ст.

Архистратиг Михаїл – хоругва, друга частина XVIII ст.

Цікаво, що на військових хоругвах найчастіше зустрічаються образи Святих воїнів, в першу чергу – Архистратига Небесних Сил. Його зображували у військових обладунках з палаючим мечем, найпоширенішим був сюжет Перемоги над дияволом. Вражаючий приклад української військової хоругви – морський прапор Війська Запорізького. У центрі на червоному тлі бачимо корабель із запорожцями; нагорі ліворуч – Архистратига Михаїла з мечем, а нагорі праворуч – Бога, Який благословляє сміливих вояк [25]. Хоругва має на полотні такий напис: «Сіє Знамя Ввойско Єа Императорскаго Іелиества Запорожское Низовое здѣлано кошто пѣхоти воюющеи тогожъ Войска по ЧерноМорю такожъ по рѣкѣ Днѣпру ѣ Дунаю» («Цей прапор Війська Її Імператорської Величності Запорозького Низового зроблено коштом піхоти того ж Війська, що воює по Чорному морю, а також по річках Дніпру й Дунаю»).

Козацький морський стяг

Воеводу Небесних Сил зображували на козацьких прапорах XVII–XVIII ст. Серед найбільш відомих взірців дослідники згадують крилату постать Архистратига на великому червоному полотнищі **Богдана Хмельницького** (яке надихало військо під час облоги м. Львова в 1655-му р.), а також стяг козацької кінноти 1706 р., що зберігається тепер у Військовому музеї м. Стокгольма [26]. Зображення Архистратига Михаїла підтримувало віру військових у покровительство Боже, благословляло на нові подвиги і перемоги, а також прикрашало деякі нагороди – відзнаки та ордени.

Подивімося, наприклад, на пам'ятний знак «Соборна Україна», створений за проектом художника **Юліана Буцманюка** в березні 1917 р. на честь утворення Української Центральної Ради. Автор надав нагороді форму щита: в центрі Архистратиг Михаїл з мечем, а поруч – щит із галицьким коронованим левом [27]. Таке ж саме зображення бачимо на іншому пам'ятному знаку з написом: «Україна – Бог благослови юную страну 1918», що вийшла на честь проголошення Західноукраїнської Народної Республіки 1 листопада 1918 р. у м. Львові. Відзнака «Не ридай, а добувай. 1914–1918» була створена за ескізами художниці **Олеми Кульчицької** [28] для вшанування Українських січових стрільців у 1918 р. в м. Відні. Вона має форму кола, ліворуч – блакитний щит із коронованим левом, а праворуч – червоний щит із Архистратигом Михаїлом. Зазначимо, що напис «Не ридай, а добувай!», який насправді є цитатою з поезії **Івана Франка**, що згодом перетворився на бойовий лозунг Січових стрільців, і до сьогодні не втратив своєї гарячої актуальності.

Пам'ятна відзнака Українських січових стрільців
(Не ридай, а здобувай)

Воевода Небесного Воїнства прикрасив військовою нагороду, відому серед колекціонерів під назвою «орден Базар». Він належить до нелегітимних нагород УНР в еміграції, був заснований у листопаді 1941 р. Ця відзнака призначена вшануванню героїв Другого Зимового походу («Листопадового рейду») і вояків армії УНР, які були взяті в полон та розстріляні чекістами біля містечка Базар на Волині. Орден виготовила фірма «Karnet&Kyselі» у м. Празі в період від 1941 до 1945 р. [29].

На виставці військових артефактів «Народжена волею, стверджена зброєю!» в Національному музеї історії України експонувався «орден Базар» колекціонера **Олександра Мельника**. Він повідомив, що в усьому світі збереглося лише чотири екземпляри цієї нагороди, і тільки один з них знаходиться тепер в Україні [30].

Орден Архангела Михаїла (орден Базар)

Як заступник від видимих та невидимих ворогів Архистратиг Михаїл зайняв визначне місце серед символів геральдики. Всім відома крилата постать з мечем на гербі Київського воєводства (1471 р.) та на гербах м. Гадяча (XVII ст. і 1782 р.), м. Клевани (1654 р.), м. Кролевця (1644 і 1782 рр.), м. Миргорода (1631 р.), м. Овруча (1640 р. і 1796 р.), м. Скольного (XIX ст.), м. Тартакова (1748 р.), м. Усть-Зеленого (XIX ст.), та м. Янова, що тепер має назву Івано-Франкове (1810 р.). Небесного Воеводу можна побачити на верхній частині гербових щитів багатьох міст колишньої київської губернії: Черкас, Канева, Василькова, Чигирин, Звенигородки, Таращі. За розпорядженням царя **Миколи I** від середини XIX ст. на гербах губерній, областей та губернських міст стали зображувати імператорську корону.

Втім саме історія столичного герба заслуговує на першочергову увагу, тому що від давньоруських часів до сьогодні дуже тісно пов'язана з нашою історією. Дослідники Києва пишуть, що першу згадку про герб Києва з Архистратигом Михаїлом було знайдено у гербовнику **Конрада Грюненберга**, виданого в 1480 році. Київське князівство (в складі Польсько-Литовського) мало герб із Архистратигом Михаїлом, але починаючи від 1500 р. існував ще один варіант, так званий «куша», із зображенням руки, котра натягує тятиву на арбалеті. Як свідчать джерела, герб Києва із Архистратигом Михаїлом «в срібному одязі та з вогненным мечем на блакитному тлі» був затверджений за наказом імператриці **Катерини II** в 1782 р. За часів Речі Посполитої герб Київського воєводства мав вигляд «червоного щита із зображенням срібного ангела з опущеним мечем і піхвами», його зображували поряд з польським орлом та литовським вершником. За часів козацької держави герб із Архистратигом Михаїлом завжди зображували поряд із родовим гербом кожного гетьмана.

Герб Київської землі з Царського титулярника 1672 р.
(фото з архіву Музею історії Києва)

За московської влади постать Архистратига Михаїла додали до великого герба Російської імперії – в центрі поряд з двоголовим орлом та ще раз трохи нижче – на щиті сполучених гербів великих князів. Дослідник **Ростислав Делімарський** пише: «за російські часи герб міняється. У правиці Архангел тримає вже не опущений, а піднятий угору меч, а в лівій руці – щит. Таким можна його побачити в «Большой государственной книге» 1672 р. серед гербів інших міст. Приблизно так зображений герб Києва і на печатці «Малоросійської Колегії», затвердженій Петром I у 1722 році». Проте, незважаючи на наказ імператриці, київський магістрат продовжував використовувати стару печатку з гербом «кушею» замість нового герба з царською короною, і тривало це протягом щонайменше двох років. У середині XIX ст. герб Києва перетворився на щит, увінчаний царською короною у вигляді шапки Мономаха і обрамлений Олександрівською блакитною стрічкою, а на тлі цього щита був зображений Архистратиг Михаїл в срібному одязі з мечем та щитом [31]. До кінця царювання династії Романових Воевода Небесних Сил із полум'яним мечем на синьому полі прикрашав герб Києва та герб київської губернії – саме так він поданий у збірнику «Герби губерній та областей Російської імперії», що був виданий Міністерством внутрішніх справ в Санкт-Петербурзі 1880 року. [32].

Після перевороту 1917 р. вся символіка царського періоду була знищена. Шанс на історичний герб з'явився в період Української Народної Республіки – в основу було покладено Тризуб. Дослідник і геральдист, член «Карпатської Січі» **Микола Битинський** [33], який працював в управі «Музею визвольної боротьби України» в м. Празі, займався відродженням національної символіки. Упродовж 1938–1939 років він розробив серію державних символів України: Великий, Середній та Малий герби, а також хоругви, штандарти і печатки. Зокрема, на проєкті Великого герба бачимо синій щит із золотим Тризубом, що опирається на орденський ланцюг та складені навхрест бунчук і золоту хоругву з хрестом. Тримає цей щит Архистратиг Михаїл та галицький коронований золотий лев, а навколо на вінку з лаврового та дубового листа розміщено ще 5 щитів із 29-ма гербами [34].

Радянська влада принципово вимагала нерелігійних символів, тому компромісний варіант герба Києва – поєднання зображень Архистратига Михаїла з князем Володимиром, запропонований художником **Георгієм Нарбутом** у 1918 р., не мав шансів. Протягом довгого періоду столиця УРСР взагалі залишалася без герба. Лише після «хрущовської відлиги» Київська міська рада нарешті затвердила в 1969 р. герб із квітучою гілкою каштана. За описом основою нового герба став «щит слов'янської форми, нагорі щита – золоті серп і молот, унизу – медаль Героя Радянського Союзу (Золота Зірка) на честь надання Києву звання міста-героя».

Слава Богові, Святий Архистратиг Михаїл за часи Незалежної України знову став на захист усіх мешканців Києва. Як і наші давні прашури, сучасні кияни почуваються дуже затишно під покровом Верховного Архистратига – «Світла істини та правди», який став на чолі Ангельських Воїнств та переміг бунтівника проти Бога, ворога роду людського. 18 квітня 1995 р. Київською Міською Радою був затверджений новий герб столиці із зображенням Архангела Михаїла з вогняним мечем та щитом з хрестом. Згідно з науковим описом герба Києва його зображено «в білій княжій сорочці, військовому вбранні з срібним обладунком, декорованим стилізованим диском Сонця на блакитному тлі давньо-

руського (варязького) щита. Темно-малиновий плащ скріплений з правого боку золотою фібулою, а крила прикрашені золотими смугами, золотий німб є символом святості». Наприкінці травня 1995 р. герб Києва був освячений представниками всіх релігійних конфесій та встановлений на будівлі Київської міської ради і адміністрації. Сьогодні бачимо крилату постать з мечем на головних автомагістралях, наземному міському транспорті, метрополітені, машинах поліції, на будинках аеро-, автобусного, залізничного та річкового вокзалів [35].

З давніх-давен місто Київ прикрашалося різноманітними зображеннями свого Небесного Покровителя. Наше прагнення відновити давні традиції призвело до повернення багатьох релігійних символів, що освящали столицю у дорадянський період. До них належить і барельєф Архистратига Михаїла, який раніше прикрашав шпиль Економічної (Південної) брами Софійського монастиря, але за часи безбожної влади у 1930-х рр. був скинутий зі шпиль та розтрощений. На своє місце Покровитель Києва повернувся лише у 2010 році. Відтоді сяюча золотом крилата постать Архистратига Михаїла з мечем та щитом захищає нас з висоти брами над проїздом до Софійського заповідника з боку вул. Володимирської. Цей барельєф у 1,7 м заввишки зроблений з міді та позолочений. Небесний Захисник із широко розкинутими крилами одягнутий у розкішні шати з вишуканим бароковим візерунком, на грудях зображений знак хреста. У руках він тримає меч та щит; німб над головою має подвійне коло, з середини якого виходять промені світла.

Архистратиг Михаїл. Барельєф на Економічній брамі Софійського заповідника

Мешканці столиці, які жили в період від XVII до XIX ст., пишалися унікальним позолоченим барельєфом з Архистратигом Михаїлом на башті з годинником на Подолі. Архітектурний комплекс – будівля ратуші із баштою, де засідав Київський магістрат, був домінантою Торжища, Ринку та Магістратської площі (сучасна «Контрактова площа»).

Композиція з Архистратигом Михаїлом, який прони-зав списом пащу червоного дракона (змія), була створена у 1697 році. Вона має 2,6 м заввишки і зроблена із двох скле-паних разом мідних щитів, позолочених зверху. [ІЛЮСТР №18] Майстер зробив шедевральний витвір, що заслуговує на щире захоплення: Архистратиг одягнутий у розкішні шати із вишуканим візерунком з квітами, що характерно для українського бароко XVII–XVIII ст. У правій руці він тримає довгий спис, яким приборкав нечистого, у лівій – сферу із написом «хто яко Богъ».

**Барельєф Архистратиг Михаїл
з башти з годинником – до реставрації
та покриття позолотою
(фото з архіву Музею історії м.Києва)**

Велична постать Небесного Покровителя Києва при-крашала башту ратуші аж до 1811 р., коли постраждала від пожежі на Подолі. За більше ніж 300 років своєї історії барельєф неодноразово перевозили з місця на місце. У 1876 р. цей шедевр безглуздо визнали «нецінним» і навіть хотіли здати «на лом». Слава Богу, він зберігся цілим: тепер Архистратиг Михаїл зустрічає відвідувачів на першому по-версі музею історії міста Києва.

**Барельєф Святий Архистратиг Михаїл
з башти з годинником в експозиції Музею історії Києва
(фото з архіву музею)**

Дослідники припускають, що цей шедевр був оздобле-ний прихованим механізмом. Згідно з записами історика **Миколи Закревського** [36], «постать Архангела була так влаштована при часах на башті, що під час дзвону була сталевим коп'єм в кременисту пащу змія, від чого сипа-лися з нього іскри». Далі історик описує повторне вста-новлення барельєфу: «Після пожежі 1811 р. обрізаний і без будь-якої механіки, він був прироблений дуже неакуртно до фронту київської будівлі Миської думи» [37]. Проте до-слідник Ростислав Делімарський [38] заперечує цю версію і підкреслює, що «фігура Архангела, яка нині зберігається в Музеї історії Києва, не має ознак ніякої механіки. Спис його не сталевий, а мідний, як і його постать. Ані в плечах, ані в ліктях Архангела немає жодних шарнірів або ознак, що вони колись були. Паща змія теж мідна, а не кремениста, і теж не має ознак, що на ній було колись відповідне прилад-дя» [39]. Але достовірність того, що Архистратиг вдаряв списом у пащу змія, підтверджена літописною звісткою за 1718 р., де йдеться саме про «дзигар чудесний, де Архангел Михайло під час пробивання годинника коп'єм в уста бив змія стільки, скільки годин ударяло». Відомо, що в 1804 р.

митрополит Платон спеціально приїхав оглянути київську ратушу, щоби побачити Ангела, «*который, сказывают, ударяет копием, означает часы... Но при нас сего не случилось*». У зв'язку з цим Р. Делімарський згадав, що в середньовіччі на території Західної Європи дуже популярними були ратушні дзигарі із складним механізмом: в певні години з'являлися постаті короля, лицарів, гарольдів, а механічна музика грала старовинні мелодії. Він висунув гіпотезу, що механізм прикріплювали безпосередньо не до фігури, а швидше за все – до дзигаря за нею, тому знизу цього не було видно. «*Робились лише виблиски під час бою дзигаря, а удари списом додавала вже фантазія глядачів*», – переконує нас дослідник [40].

Фігура Архистратига з мечем дарувала людям надію на Божий захист в усіх куточках нашої столиці, отже в давнину його зображення зустрічалися повсюди – на будинках, баштах, шпильях. Глибоко символічним є відкарбований герб з Покровителем Києва на цоколі пам'ятника Святителю Русі **Володимиру Великому**, відкритому в XIX ст. на Володимирській гірці. На початку XX ст. фігура Святого Покровителя прикрасила фасад «Київської контори державного банку», збудованого у 1905 році. Масивна будівля Центрального ринку «Бессарабка», що була зведена у 1912 р., теж мала на фронтоні скульптурний герб із Архистратигом Михаїлом, але у 1930-ті роки це зображення було знищено.

Святий Переможець темних і лукавих духів увінчав католицький костел Св. Миколая на вул. Великій Васильківській. Будівля костелу була збудована протягом 1899–1909 років у неоготичному стилі архітектором **Владиславом Городецьким** [41] за проектом **Сергія Валовського** та меценатської підтримки графа **Владислава Браницького**. Архистратиг Михаїл зображений з розкритими крилами та шоломом на голові; в руці він тримає переможно піднятий догори довгий меч, а ногами топче поверженого диявола з крилами дракона та хвостом, що звисає донизу.

Архистратиг Михаїл над костелом Св.Миколая

Сила Божа не має ніяких обмежень: за будь-якої влади, в будь-яку годину, Святий Захисник пильно стереже всіх вірян від зла як на наземній території міста, так і в підземеллі. Вже наприкінці радянського періоду в історичному центрі Києва відкрилася нова станція метрополітену «Золоті ворота» (1989). Оформлення інтер'єру витримано у давньоруських традиціях: станцію прикрасили мозаїки **Григорія Кореня** та **Володимира Федька** із портретами князів і княгинь, Нестора-Літописця, Св. Антонія і Св. Феодосія та інших відомих особистостей того періоду. Велике мозаїчне зображення Небесного Покровителя Києва розміщено в круглому медальйоні перед ескалаторами. Архистратиг Михаїл зображений як давньоруський воїн з щитом та мечем, на плечах – зелений плащ, скріплений застіркою-фібулою, а на грудях символічне зображення знаку безкінечності, великі крила та щит, декоровані стилізованим давньоруським орнаментом. Його очі пильно стежать за всіма, хто рухається по станції, глибоко проникаючи найпотаємніше в серцях та думках людей. Сакральність цієї мозаїки скерує нашу свідомість до роздумів про вічні цінності, що насправді визначають нашу долю.

Мозаїка Архистратиг Михаїл, ст. метро Золоті Ворота

Сучасний Київ втілює свою віру в Архистратига Михаїла через створення нових цікавих мозаїк, скульптур, розписів, та інших символів. Саме в рік Мілленіума наша столиця відкрила ще один постамент Небесному Покровителю на вул. Маршала Тимошенка в Оболонському районі. Постамент Архистратига вражає величчю: на грудях зображений знак хреста, в правиці він тримає вогняний меч, а ліва рука з відкритою долонею піднята в знак благословення людей. Бронзова скульптура має 3 м заввишки, поставлена на високій восьмигранній колоні посеред скверу біля будівлі районної адміністрації.

Святий Покровитель Києва вшанований також і в Харківському районі, але в більш оригінальний спосіб. Мурал з Архистратигом Михаїлом можна побачити на стіні 16-поверхового будинку по проспекту Бажана, 9. Небесний Воевода, який вражає списом змія, намальований на тлі синього неба і має подвійне «віддзеркалення». Автором стріт-арту став нью-йоркський вуличний художник **Gaia**, який спеціально приїхав, щоби взяти участь у міжнародному проекті «Art United Us». Символічно, що цей релігійний мурал намальований на стіні будинку, розташованому поблизу церкви Преображення Господнього.

А поруч із найзначнішим київським храмом – Михайлівським Золотоверхим собором, збудованим на честь Небесного Воеводи – можна побачити скульптуру Архистратига Михаїла, що створена в єдиному ансамблі з фонтаном в парку на Володимирській гірці. Небесний Посланець зображений в польоті: він як блискавка, освітлює нашу землю на коротку мить. Архистратиг Михаїл вдягнений в давньоруську кольчугу, на плечах – довгий плащ, що ефектно розвивається по вітру. В руках він тримає палаючий вогняний меч та золотий щит, оточений по колу крилами серафимів. Його прекрасне молоде обличчя – безпристрасне, сповнене великою силою виконання волі Божої. Постановка фігури викликає у глядачів враження, що Архистратиг Михаїл дійсно належить тільки небу. Вся скульптура цілком знаходиться у повітряному просторі, її вага тримається тільки на плащі, що звисає долу і торкається постаменту. Основою всієї композиції став великий дзвін, що символізує київську землю, освячену прадавніми обітелями. На дзвоні – барельєфні силуети Києво-Печерської лаври, Михайлівського Золотоверхого монастиря, Софіївського собору, Андріївської церкви та інших святинь. Нижче на дзвоні є підпис церковнослов'янською мовою: «Архистратиже Божий, служителю Божественної слави, Ангелов начальниче і человек наставниче, полезное нам испроси і великую милость Господню, яко Небесних Сил Архистратиже».

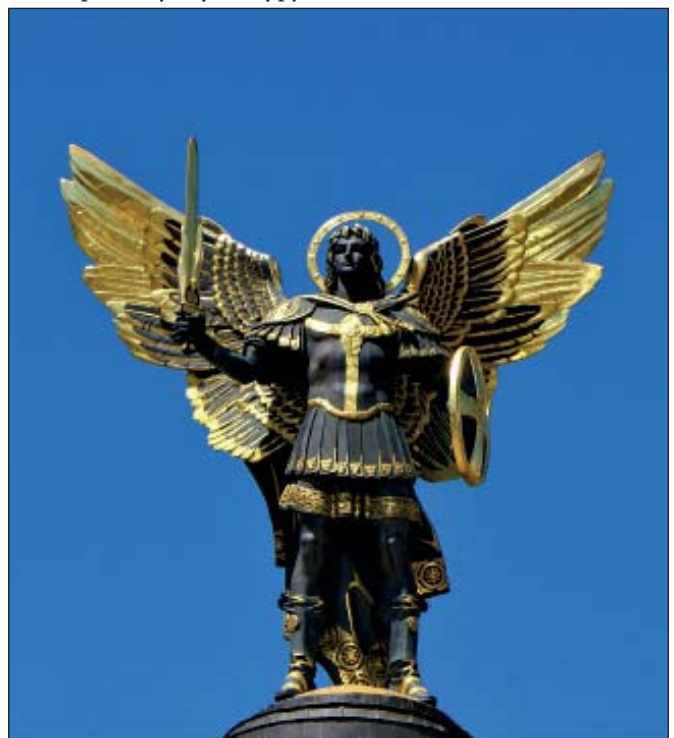
Скульптура Архистратига Михаїла на фонтані. Володимирська гірка, м Київ (фото О. Шапіро)

Серед багатьох інших київських скульптур цей твір є найбільш вражаючим, сміливим за творчим задумом і довершеним у професійному втіленні. Монументальна композиція «Архистратиг Михаїл» з фонтаном була створена у 2020 р. за ініціативи мера Києва **Віталія Кличка** компанією Класичний ювелірний Дім «Лобортас» при співпраці кількох державних організацій та за підтримки меценатів.

Напевно, всім киянам добре знайома кремезна фігура Покровителя Києва, що прикрашає центр столиці – Майдан Незалежності. Цікаво, що перший варіант скульптури був встановлений на колоні з італійського мармуру перед входом до Головного поштамту, де тепер стоїть глобус. Архистратиг Михаїл із полум'яним мечем та круглим щитом з хрестом, був створений у класичних традиціях митцем **Георгієм Куровським**. Але міська влада прийняла рішення замінити цю скульптуру на більш визначну. Твір демонтували у 2001 р. та передали в дар м. Донецьку, де встановили біля Свято-Преображенського собору з дарчим написом на постаменті: «Архангел Михаїл. Хай бережуть вас сили небесні! Мешканиці м. Києва – донеччанам від щирого серця. Травень 2002». Саме під час війни ці слова про захист Небесного Воеводи набули найбільшої актуальності.

Ще одне зображення Захисника від злих сил кияни подарували місту Харкову, який наразі теж сильно потерпає від ворожих обстрілів. Скульптура представляє Архистратига Михаїла з мечем, встановленого на постаменті із темного граніту на колоні із написом: «Архистратиг Михаїл. Передано в дар на честь 350-річчя заснування міста Харкова від міста-героя Києва. 2004 рік».

Тепер на Майдані Незалежності стоїть Архистратиг Михаїл з великими золотими крилами, якого створив скульптор **Анатолій Куц**. Він встановлений на арці, що символізує стародавню «Лядську браму» [42], – фортифікаційну споруду, збудовану в XI ст. князем **Ярославом Мудрим**, що була відтворена на своєму історичному місці у 2001 р. Уже наступного року над брамою урочисто встановили бронзову скульптуру Небесного Захисника столиці.

Архистратиг Михаїл на Майдані Незалежності (фото з Вікіпедії)

Велична фігура з великими розкритими крилами височіє на тлі київського неба і освячує столицю силою Божественної Перемоги. Він одягнений в туніку та плащ, у міцних руках тримає вогняний меч та щит. У монументальному образі Святого Посланця скульптор зумів втілити довічну істину перемоги Світла, Добра і Правди над брехнею, зрадою та злом. Святе покровительство Архистратига Михаїла є надійною запорукою спасіння та захисту всіх мешканців міста та держави: оспіваний в акафісті «Шестокрылатий Перший княже, Воєвода Небесних Сил, херувимів і серафимів» вдень і вночі обороняє нашу землю, наставляючи людей на шлях служіння Вседержителю: «Один раз скавав Бог, і я двічі почув, що сила – у Бога» [43].

Церква вшановує Архистратига Михаїла як наставника шукачів правди Божої, як патрона сміливих воїнів та всіх добрих людей, хто прагне захищати слабких і знедолених. Він викриває будь-яку неправду, карає підступних, брехливих і лицемірних, злодіїв і загарбників. Вшановується як покровитель жінок, старих людей і малих дітей, є швидким помічником у будь-яких важких і екстремальних умовах. Архистратиг Михаїл визволяє людей від темряви спокусу, і під час сумнівів допомагає знайти вірне рішення. Він являє людям великі й славні чудеса Сили Господньої та призиває всіх завжди бути вірними Богові: «Хто любить Господа – ненавидьте зло! Він береже Душі Святих Своїх від руки безбожників, рятує їх. Світло сяє на праведника, і у правих на серці – веселість. Радуйтеся, праведні у Господі, і славте пам'ять святині Його!»

Загальнолюдське шанування та вдячність Архистратигу Михаїлу за його святе покровительство полягають у тому, щоби завжди бути вірними Богові та виконувати Його премудру волю. ■

Примітки і використані джерела

1. «Канон Архангелу Михаїлу», піснь 4
2. Одкровення Іоанна Богослова 12: 7-10
3. Книга Вихід 14:19-20
4. Книга Чисел 22:31-32
5. Книга Ісуса Навина 5:13-14
6. Друга Книга Царств 19:35
7. Книга Пророка Даниїла 3: 25
8. Там само
9. Андрій Гречило «Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення». Київ – «Родовід», 2018 р.
10. О.С.Іщенко. Візантійська спадщина Володимира Мономаха в історичній пам'яті // «Український історичний журнал» № 1, 2016 р.
11. Оберіг-зміювик, що належав князю Володимирі Мономаху з династії Рюриковичів, у XIX ст. отримав іншу назву - «чернігівська гривня». Зберігався в колекції музею Ермітаж, у 1930 р. був переданий до Російського музею у Ленінграді (тепер С-Петербург, РФ).
12. «Повість временних літ» - літописне зведення XI ст. - початку XII ст. Перша літописна пам'ятка, де історія держави показана на тлі світових подій. За одією з версій, була складена ігуменом Видубицького монастиря Сильвестром, який за дорученням князя Володимира Мономаха вніс до тексту деякі зміни.
13. «Київський літопис» – продовження «Повісті временних літ», складова частина Іпатіївського списку. Охоплює події 1118—1200 років. Давня пам'ятка української мови, упорядкував текст на основі літописних зведень ігумен Видубицького монастиря Мойсей (близько 1199р. – 1200 р.).
14. Димитрій Туптало (1651–1709), митрополит Ростовський та Ярославський, український церковний діяч, богослов, агрограф, письменник, вчений. У 1684 році за запрошенням Варлаама Ясинського приїхав до Києва і став проповідником у Києво-Пе-

Клумба з гербом Києва (фото з Вікіпедії)

черській лаврі, де написав «Життя святих» («Четьї-Мінеї»), що до сьогодні користуються широкою популярністю.

15. День Св.великомучниці Варвари відзначається 17 грудня.

16. «Про чесні мощі Св.великомучениці Варвари. Дослідження святителя Димитрія Туптала». «Свята великомучениця Варвара», Київ – 2006.

17. Копія оригінального барельєфу Архистратига Михаїла створена за меценатської підтримки братів Віталія та Володимира Кличків.

18. Одкровення Іоанна Богослова 12:10

19. уніатство – церковний рух, спрямований на об'єднання католицької церкви зі східними православними церквами, що ствержував верховенство глави Римської католицької церкви.

20. інформація станом на 7 липня 2023 р., за даними Громадської організації «Майстерня академічного релігієзнавства» (проект «Релігія в огні») станом на листопад 2023 р..

21. «Богородчанський іконостас» – унікальна пам'ятка українського іконопису доби пізнього Ренесансу (або маньєризму) та раннього бароко. Іконостас створений у 1698—1705 роках волинським іконописцем-ієромонахом Іовом Кондзелевичем (та майстрами його кола) для церкви Воздвиження Чесного Хреста в монастирі Великий Скит у с.Маняві. Пізніше територія Галичини стала частиною Австрії, у 1781 році австрійський монарх Йосиф II видав наказ про закриття монастирів – 6 вересня 1785 р. монастир Великий Скит у Маняві був зачинений. Іконостас майстра Іова Кондзелевича був демонтований, проданий за 60 злотих та перевезений до містечка Богородчани [звідси-назва іконостасу] на Надвірнянщині, де його встановили у дерев'яній церкві Пресвятої Трійці.

22. дерев'яна Церква Пресвятої Трійці у м.Жовкві Львівської області, була споруджена у 1720 р. Видатна пам'ятка архітектури та монументального мистецтва галицької школи, у 2013 р. внесена до списку світової спадщини UNESCO. П'ятиярусний іконостас, що налічує близько 50 ікон, був створений на початку XVIII

Архистратиг Михаїл, фреска у Михайлівському вітарі Софійського собору (XI ст.)

ст. майстрами Жовківської школи малярства та різьби Івана Рутковича. У 1978-1979 роках церкву та іконостас відреставровано.

23. Дундяк Ірина Миколаївна «Процесійні ікони Західної України XVII - XIX століть. Походження, іконографічні та художні особливості.» Авторреферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Львів-2003

24. Роксолана Косів. Українські хоругви. «Оранта Арт Бук», 2009.

25. Копія хоругви Війська Запорізького зберігається у Львівському історичному музеї, а оригінал знаходиться в Ермітажі.

26. Андрій Гречило «Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення». «Родовід», 2018 р.

27. Із статті Олександра Хоменка, молодшого наукового співробітника «Музею Української революції 1917–1921 років», розміщено на сайті Національного музею історії України.

28. Олена Кульчицька (1877–1967) Народна художниця УРСР. Художниця Львівського музею ім.Т.Шевченка, керівниця відділу народного мистецтва Львівського етнографічного музею Академії Наук УРСР, професорка Українського поліграфічного інституту ім.І.Федорова. Авторка серії ліногравюр «Лихоліття українського народу», серії акварелей «Народна архітектура західних областей УРСР», «Народний одяг західних областей УРСР».

29. «Орден Святого Архангела Михаїла (Орден Базар)» - сайт Національного музею історії України.

30. І.Осипчук. «У Києві проходить виставка військових артефактів» // газета Факти, 14 січня 2022 р.

31. Олена Шапіро «Михаїле, нас захисти!» // газета Україна Молода №42, 17 квітня 2018

32. Андрій Гречило «Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення». «Родовід», 2018 р.

33. Микола Битинський (24.11.(06.12).1893-24.12.1972) геральдист, вексилолог, фалерист, мистецтвознавець, публіцист, художник, іконописець, прозаїк та поет. Військовий в чині підполковника армії Української Народної Республіки, член організації Народної Оборони «Карпатська Січ» (1939). Співпрацював

із Українським Геральдичним та Генеалогічним Товариствами. Розробляв проекти державних відзнак, нагород, прапорів та хоругв Української держави та Армії УНР. Член української Вільної Академії наук (Ukrainian Free Academy of Sciences - UVAN), Член Української Спільноти образотворчих мистців Канади. Нагороджений Імператорським Орденом Св. Анни IV ступені, Військовим Хрестом армії Української Народної Республіки, Хрестом Симоно-Петлюри.

34. Андрій Гречило «Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення». «Родовід», 2018 р.

35. Олена Шапіро «Михаїле, нас захисти!» // газета Україна Молода №42, 17 квітня 2018

36. Микола Закревський (1805-1871) історик, етнограф, художник, мовознавець, письменник. Створив фундаментальні праці «Нарис історії міста Києва», «Літопис і опис міста Києва», «Опис Києва». Видав збірку народних пісень, приказок «Старосв'ятській бандурист», та «Словарь малоросійських ідіомов».

37. Закревський Н. В. Описание Киева – М., 1868.

38. Ростислав Делімарський (1904-1990) академік Національної Академії Наук України, Радник при дирекції Інституту загальної та неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського (1987-1990).

39. Ростислав Делімарський «Магдебургське право у Києві», Київ – 1996

40. Там само

41. Владислав Городецький, польське ім'я – Дезидерій Лешко (1863-1930) - архітектор, прозваний «київським Гауді». Автор проєктів Костелу Св. Миколая та «Будинку з химерами» в Києві.

42. «Лядська брама» – давньоруська фортифікаційна споруда, що була збудована у XI ст. Назва походить із старослов'янського слова «лядіна» – лісова галявина. Через цю місцевість був проторений шлях до Печерського монастиря. Саме через Лядську браму війська хана Батия у 1240 році вдерлися до Києва. Пізніше, у XVII ст. брама отримала нову назву «Печерська», тому що звідси йшов шлях до Печерську. У другій частині XVIII ст. замість старої було споруджено нову кам'яну браму – згодом її руїни були музеєфіковані.

43. Псалом 61:12